גדר הנתינה במחצית השקל

מחלוקת ר׳ יהודה ור׳ שמעון במותר שקלים

המשנה בשקלים אומרת (פ״ב מ״ג-ד׳):

> המכנס מעות ואמר ״הרי אלו לשקלי״, בית שמאי אומרים: מותרן נדבה. ובית הלל אומרים: מותרן חולין. ״שאביא מהן לשקלי״, שוין שמותרן חולין. ״אלו לחטאת״, שוין שהמותר נדבה. ״שאביא מהן לחטאת״, שוין שהמותר חולין.
> אמר רבי שמעון: מה בין שקלים לחטאת, שקלים יש להם קצבה, וחטאת אין לה קצבה. רבי יהודה אומר: אף לשקלים אין להן קצבה, שכשעלו ישראל מן הגולה היו שוקלים דרכונות, חזרו לשקול סלעים, חזרו לשקול טבעין, ובקשו לשקול דינרים. אמר רבי שמעון: אף על פי כן, יד כולן שוה. אבל חטאת, זה מביא בסלע וזה מביא בשתים וזה מביא בשלש.

נחלקו בית שמאי ובית הלל, בדין אדם שכינס מעות ואמר: ״הרי אלו לשקלי״, כלומר, אלו יהיו מעות למחצית השקל, ולאחר מכן ראה שכינס יותר מהדרוש, מה דין הכסף הנותר? לדעת בית שמאי הרי הוא נדבה, ויש לו לקנות בכסף זה קרבן נדבה, ולדעת בית הלל המותר הוא חולין. המכנס מעות ואמר ״הרי אלו לחטאת״, ונותרו לו מעות מעבר לדרוש, שווים בית הלל ובית שמאי שהמותר נדבה.
ר׳ שמעון מסביר את טעמם של בית הלל: מהו מקור ההבדל בין שקלים לחטאת, מדוע בשקלים המותר חולין, ובחטאת - נדבה? מסביר ר׳ שמעון, ששקלים יש להם קצבה, והסכום הניתן על ידי כל אדם הוא אחיד, בניגוד לחטאת, שניתן לקנות בכל סכום. על כן המכנס מעות לשקלים, מתכוון רק לסכום הדרוש למחצית השקל, ולכן הנותר הוא חולין. המכנס מעות לחטאת, מתכוון לכל סכום שיצטרך, ולכן המותר גם הוא צריך להיות לקרבן.
ר׳ יהודה חולק על כך שלשקלים יש קצבה, הרי מצאנו שסכום נתינת השקלים השתנה במרוצת השנים, בהתאם למטבע שהיתה נהוגה בכל דור, ואם כן, לא זהו טעמם של בית הלל. עונה על כך ר׳ שמעון, שאף שהשתנה הסכום הניתן, כולם נתנו סכום שוה, ולכן הסברה נשארת נכונה, שהמפריש לא מתכוון שיתקדשו המעות שמעל לסכום של מחצית השקל הנהוג באותה תקופה.
הרי״פ פערלא, בפירושו לספר המצוות לרס״ג (ח״א מצוה כ׳, קמ״ט ע״ב), מקשה על דעתו של ר׳ יהודה:

> ולכאורה קשה טובא, ר׳ יהודה מאי קסבר, הרי ודאי פשיטא דלית מאן דפליג בהא דבעינן שתהא יד כולן שוה בקרבנות ציבור, והיכי מייתי ראיה ממה שהיו שוקלים דרכונות וכו׳ לכאן, דמיירי ביחיד...

כלומר, גם ר׳ יהודה מודה שיד כולם שוה במחצית השקל, ואם כן, כלפי האדם שבו אנו דנים, הוא יודע מהו הסכום שעליו לתת, ולסכום זה התכוון, ולכן המותר חולין. אין כל קשר, לכאורה, לכך שהשקל השתנה במהלך השנים, שכן השינוי הוא לכולם באותה מידה, ואינו משפיע כלל על כוונת היחיד?!

שתי הבנות במצות מחצית השקל

להבנת מחלוקת ר׳ שמעון ור׳ יהודה יש להקדים חקירה בענין מחצית השקל. האם לקיחת קרבנות הציבור מכסף מחצית השקל היא **סיבת** המצוה או **תוצאת** המצוה.
מגמתה של מצות מחצית השקל יכולה להתפרש בשתי צורות. ניתן להבין, שמגמת המצוה היא להביא לידי ביטוי את היותו של כל יחיד מישראל חלק מן הכלל, בכך שהוא משתתף בנתינה הכללית לכסף הציבור ונותן מחצית השקל. עיקר המצוה הוא הנתינה של היחיד לציבור. קניית הקרבנות היא **תוצאה**: כשנאסף הכסף מתעוררת השאלה מה לעשות בו, ואמרה התורה שהכסף ישמש לקניית קרבנות הציבור, אך לא זו מטרת המצוה[1].
אולם, ניתן גם להבין שמגמת המצוה היא הבטחת מקור קבוע לקרבנות הציבור. ישנה בעיה: מנין יקנו קרבנות ציבור? והפתרון הוא לאסוף מחצית השקל מכל הציבור, ובכסף זה לקנות את הקרבנות.
נראה, שבזאת נחלקו ר׳ יהודה ור׳ שמעון.
ר׳ יהודה סובר, ששינוי שווי המטבע הניתן למחצית השקל נובע מכך שהשתנה מספר האנשים התורמים, ולכן שינו את גודל התרומה כדי להשיג את הסכום הדרוש לקרבנות (בהמשך נביא מחלוקת הרמב״ם והראב״ד בענין זה). מזה למד ר׳ יהודה, שעיקר הנתינה היא לצורך הקרבנות, והחיוב שכל ישראל יתנו סכום זהה הוא תנאי נלוה, ואינו מעיקר המצוה. אם כן, הרי הכסף שאוסף האדם לטובת מחצית השקל הוא ככסף שנאסף לצורך הקרבנות, ולכן ראוי לעשות את מותר הכסף נדבה, כמעות שנאספו לחטאת.

---

[1] בעומק הדברים נראה, שלשיטה זו העיקר הוא המנין של ישראל שצריך להיעשות, אך כיון שמנין של ישראל הוא בעייתי, מונים בדרך שיש בה כפרה על עצם המנין, והדרך היא שכל אחד מישראל יביא מחצית השקל ״לכפר על נפשותיכם״. עיקר המצוה הוא הנתינה שבאה לכפר, וקניית הקרבנות היא תוצאה, אך איננה מעצם המצוה. כך נראה שהבין ראב״ע (שמות ל׳, י״ב): ״החל לפרש כסף הכיפורים שהוא חיוב על כל אחד, ולא היה נדבה. והזכיר זה בעבור הכתוב למעלה כי אחת בשנה יעשה כיפורים. וכסף הכיפורים גם כן יהיה אחת בשנה כאשר אפרש״. במשמעותם של דברים יש לומר, שהממון הוא חלק מהווייתו של האדם, וכשם שבאדם יש צדדים שבהם כל בני האדם דומים ויש שבהם הם שונים, כך בממונם. פעמים שכל אחד מתנדב לרצונו, ופעמים שנדרשת הנקודה המשותפת - כמו בזמן כפרה, ואז נותנים כולם בשוה.

ר׳ שמעון סובר, ש״יד כולם שוה״ הוא העיקר, ועיקר המצוה הוא הנתינה של כל אחד לציבור, בלא קשר לקניית הקרבנות בכסף זה, ולכן אין זה דומה למותר חטאת, שבו כל אחד נותן כרצונו (שינוי ערך המטבע נובע לדעת ר׳ שמעון מענין אחר, כפי שיתבאר להלן).

מחלוקת הראשונים בהסבר המשנה

באופן דומה תתבאר מחלוקת ראשונים בהסבר המשנה. דברי ר׳ יהודה על שינוי ערך המטבע נפסקו להלכה, וכך כותב הרמב״ם (הל׳ שקלים פ״א ה״ה-ו׳, ובאופן דומה בפירוש המשנה שקלים פ״ב מ״ד):

> מחצית השקל זו מצותה שיתן מחצית מטבע של אותו הזמן אפילו היה אותו מטבע גדול משקל הקדש, ולעולם אינו שוקל פחות מחצי השקל שהיה בימי משה רבינו שהוא משקלו מאה וששים שעורה.
> בזמן שהיה המטבע של אותו זמן דרכונות היה כל אחד ואחד נותן במחצית השקל שלו סלע, ובזמן שהיה המטבע סלעים היה נותן כל אחד במחצית השקל שלו חצי סלע שהוא שני דינרין, ובזמן שהיה המטבע חצי סלע היה כל אחד ואחד נותן במחצית השקל אותו חצי הסלע. ומעולם לא שקלו ישראל במחצית השקל פחות מחצי שקל של תורה.

שינויי התרומה למחצית השקל נובעים משינוי ערך המטבע שנהג באותו זמן, ובלבד שלא יפחות ממחצית השקל של משה. הראב״ד במקום משיג על הרמב״ם בהבנת הסיבה לשינוי התרומה:

> ...מכל מקום לא אמרו שהיו הולכין אחר יציאת המטבעות אלא היה המטבע מה שהיה, אבל הם היו שוקלים לפי שהיו מתי מעט והוצרכו לשקול תחלה דרכונות ועל זה הדרך הלכו בכל שקליהם ואין השכל נותן שהיה להם בתחלה מטבע של דרכונות והם היו עניים והעשירו.

לדעת הראב״ד שינוי התרומה נובע מכך שהכסף מיועד לקרבנות, וכשהיו מועטין תרם כל אחד הרבה, וכשהתרבו התורמים - פחתה התרומה לכל אחד.
אף כאן נראה שעומקה של מחלוקת זו הוא בהבנת עניינה של מחצית השקל. לדעת הרמב״ם עיקר המצוה הוא עצם הנתינה, ועל כן לא תשתנה התרומה בהתאם למספר התורמים, אלא שינוי אובייקטיבי, שאינו תלוי כלל בקרבנות. הבנה זו עולה גם מהגדרת המצוה בפתיחת הלכות שקלים:

> מצות עשה מן התורה ליתן כל איש מישראל מחצית השקל בכל שנה ושנה. אפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב, ושואל מאחרים או מוכר כסות שעל כתיפו ונותן מחצית השקל כסף, שנאמר ״העשיר לא ירבה

> והדל לא ימעיט וכו׳׳, ואינו נותנו בפעמים רבות היום מעט ולמחר מעט, אלא נותנו כולו כאחת בפעם אחת.

כלל לא הזכיר הרמב״ם את קניית הקרבנות בכסף התרומה, וכלל בהגדרת המצוה רק את הנתינה בכל שנה, ולא את השימוש שנעשה בכסף. רק בתחילת פרק ד׳ מעורר הרמב״ם את השאלה: ״תרומת הלשכה מה יעשה בה?״ ועונה: ״לוקחין ממנה תמידין של כל יום...״.
הגדרה זו מסבירה גם את סידור הלכות שקלים בספר זמנים ולא בספר עבודה, שכן עיקר המצוה היא לתת **בכל שנה** מחצית השקל, והקרבנות, שעניינם מפורט בספר עבודה, הן ענין נלוה לעיקר המצוה[2].
הראב״ד, לעומת זאת, הבין אחרת. עיקר מצות מחצית השקל היא לצורך קניית קרבנות הציבור, ולכן יש להתאים את גודל התרומה לכמות התורמים, כדי שיספיק הכסף לכל הקרבנות[3].

שיטת הרמב״ם

כפי שראינו, שיטת הרמב״ם היא שלעולם יש לשקול מחצית המטבע היוצא, ומקורו מדברי ר׳ יהודה במשנה. בירושלמי על משנה זו (פ״ב ה״ג) מובא:

> דרכונות - דינרין. חזרו לשקול סלעין - כשמועין. חזרו לשקול טבעין - פלגי סלעין. בקשו לשקול דינרין - קרטין, ולא קבלו עליהן, מן הדא ״והעמדנו עלינו מצות לתת שלישית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו״. ר׳ חלקיה בשם ר׳ אחא: מכאן שצריך אדם לשלש שקלו שלשה פעמים בשנה. מכאן שאין מטריחין על הציבור יותר מג׳ פעמים בשנה. אמר ר׳ אבין: מכאן לג׳ סאין, מכאן לג׳ קופות, מכאן לג׳ הפרשות.

בהבנת הירושלמי נראה (וכן כתב הרמב״ן שמות ל׳, י״ב), ששלישית השקל של ימיהם הוא מחצית השקל של משה, ולכן לא קיבלו לתת פחות ממנו, אלא העמידו הדבר על שלישית השקל, שכן אין לפחות ממחצית השקל שבימי משה.
הבנה זו קשה לשיטת הרמב״ם, הפוסק שבכל זמן יש לתת מחצית המטבע היוצא (ובלבד שלא יפחת משל משה), וכיצד נתנו בזמן עזרא שלישית השקל ולא מחצית?

---

[2] נראה שכך הבין גם ר׳ יהודה הנשיא שסידר את מסכת שקלים בסדר מועד ולא בסדר קדשים, אולם יתכן שהסיבה לכך היא פתיחת המסכת: ״**באחד באדר** משמיעין על השקלים״.
[3] אף הרמב״ן נראה שהבין כראב״ד, שכן כתב בפירושו לתורה (שמות ל׳, י״ב) בקשר למשנה: ״ופירושה כשעלו מן הגולה, מפני שהיה בדק הבית צריך להוצאות מרובות היו שוקלין דרכונות...״, וכן כתב בהוספותיו למצוות לא תעשה (מצוה ח׳): ״שנמנענו שלא לקבל שקלים מן הנכרים ולא לצרף אותם עמנו בקרבנות הציבור כגון התמידין והמוספין וזולתם״, הרי שכלל תרומת השקלים עם קניית הקרבנות כענין אחד, וכפי שהתבאר.

הערוך (ערך "טבע" השני) פירש את דברי הירושלמי: "כלומר יש שוקל שקלו בפעם אחת ויש ששוקל בשנים ושלושה פעמים". כולם נתנו שקל שלם, שהוא מחצית הדרכון שהיה נהוג אז, אלא שהיו שחילקו זאת לשלוש נתינות מפני הטורח, וזו הכוונה "לתת שלישית השקל". ניתן להביא ראיה לפירוש זה (וכן מובא בריי"פ פערלא מצוה כ') מדברי הירושלמי: "מכאן שצריך אדם לשלש שקלו שלושה פעמים בשנה", הרי שתשלום הכסף היה מתבצע במשך שלוש פעמים.

אלא שאף הסבר זה אינו עולה בקנה אחד עם שיטת הרמב"ם, שכן כתב (פ"א ה"א): "ואינו נותנו בפעמים רבות היום מעט ולמחר מעט, אלא נותנו כולו כאחת בפעם אחת". כלומר, לא ניתן לחלק את נתינת הכסף למספר פעמים.

כיצד, אם כן, יסביר הרמב"ם את הירושלמי?

במסכת בבא בתרא (ט' ע"א) למד ר' אסי דין נוסף מן הפסוק שמביא הירושלמי:

> אמר רב אסי: לעולם אל ימנע אדם עצמו מלתת שלישית השקל בשנה, שנאמר: "והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו".

יש לשאול, הרי הפסוק (נחמיה י', ל"ג) מדבר על בדק הבית (או מחצית השקל כהבנת הירושלמי), וכיצד למד ממנו ר' אסי דין לגבי צדקה?

נראה, שר' אסי למד שיש בפסוק שני עניינים: א. "והעמדנו עלינו מִצְוֹת לתת עלינו שלישית השקל בשנה". ב. "לתת עלינו... לעבודת בית אלוקינו".

הביטוי "מצוה" סתם, ללא פירוט המצוה, מכוון בדרך כלל למצות הצדקה[4]. על כן הבין ר' אסי שהפסוק מתאר שני עניינים שהיו נותנים להם, למצוות (צדקה)[5], ולעבודת בית אלוהינו, וכפי שמביאים הפרשנים לפסוק (עי' ראב"ע), היה זה מלבד נתינת מחצית השקל שהם מחוייבים בה מן התורה.

על פי הבנה זו נראה, שכוונת הפסוק היא שנתנו שקל, שהוא מחצית הדרכון, והשתמשו בו לשלוש מטרות: שלישית ממנו ניתנה לצדקה, חלק נוסף ניתן לעבודת בית אלוקינו, ושלישית נוספת, שהיא מחצית השקל של תורה, ניתנה למחצית השקל, לקניית קרבנות הציבור.

על פי הבנה זו בירושלמי, פירוש המשפט "לעולם ישלש אדם שקלו שלושה פעמים בשנה", אינו שיש לחלק את הנתינה לשלש פעמים, אלא כהבנת משפט דומה המופיע בבבלי (עבודה זרה י"ט ע"ב): "אמר רב תנחום בר חנילאי: לעולם **ישלש**

---

[4] ראה העמק שאלה על השאילתות (שאילתא ג' אות ב'): "סתם מצוה בגמרא ומדרשים הוא צדקה, ואבוהון דכולהו לשון הפסוק 'והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישית השקל בשנה וגו'", ובכלל זה צדקה לעניים, כמו שכתב התוס' ב"ב ד' ט' א' ד"ה 'שנאמר', ואף על גב דהאי קרא גבי בית אלוהינו כתיב, גבי בדק הבית וכל שכן צדקה". ועי' דבריו בפתח העמק א', ח'.

[5] נראה, שבדברי ר' אסי יש חידוש גדול לגבי מצות צדקה, שכשם שמחצית השקל עיקרה הנתינה ולא השימוש בכסף, כך בצדקה יש בחינה זו, שעיקר המצוה הוא נתינת האדם ולא קבלת העני, וענין זה בא לידי ביטוי בשלישית השקל שעל כל אדם לתת אפילו הוא עני המתפרנס מן הצדקה, כיון שעל כל אדם מוטלת חובת הנתינה לצדקה.

אדם שנותיו, שליש במקרא, שליש במשנה, שליש בתלמוד״. כך גם לענין מחצית השקל, יש לשלש את השקל, כלומר, לחלקו לשלוש מטרות שונות, שכולן חשובות[6].

הרמב״ם הבין, שכיון שעיקר המצוה היא הנתינה, ולא קניית הקרבנות, וכיון שמותר השקלים לחולין, ניתן לשנות את השימוש בכסף למטרות שונות, ובלבד שישתמשו לקרבנות במחצית השקל של משה, ויתנו אותה בפעם אחת. כן עשו בימיהם, שנתנו שקל שלם, שהוא מחצית הדרכון שהיה המטבע היוצא: שלישית ממנו, שהיא מחצית השקל של משה, השתמשו לקרבנות, שלישית לצדקה ושלישית לבדק הבית.

[6] נראה שחלוקת הכסף לשלושה חלקים דוקא נובעת מן העובדה ששליש מן הדבר שמו עליו. למשל: סנהדרין שיצאו מקצתן, כל עוד נשארו שליש, שם סנהדרין עליהם (סנהדרין ל״ז ע״א, וברש״י ״אל יחסר המזג״). שליש בישול - שם בישול עליו (רש״י שבת כ׳ ע״א, ד״ה ״בן דרוסאי״). שליש גידול נחשב כצמח להתחייב בחיובים שונים (עי׳ חלה פ״א מ״ג, ועוד).